

'I HE VAHA'A 'O E : POLISI - Talatalaaki

PEA MO : 'ETUATE UATA - Faka'iloa

'I HE FAKAMAAU POLISI MA'OLUNGA PAHULU-KULI

Fakafongga lao: J. Fifita ma'ae Talatalaaki
S. Tu'utafaiva ma'ae Faka'iloa 'Etuata Uata

**KO E TU'UTU'UNI PE 'OKU 'IA HA HOPO KE FAKAHOKO
(RULING ON WHETHER THERE IS A CASE TO ANSWER)**

A Puipuitu'a

1. Ko e faka'iloa 'oku faka'ilo ia ki he hia 'e ua 'i he Fakamaau'anga Fasi I 'o anga pehe ni –

Cr. 188/19

KO E ME'A 'I HE FAKA'ILO KIATE AU koe'uhi ko e me'a ko ia na'a ke fai he 'aho 13 'o e mahina ko Sune, 2018 'i Ma'ufanga, na'a ke Fakafisi ke talangofua ki he tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga ne fakahoko 'i he 'aho 6 Sune 2018 maumau ai 'a e kupu 24(2) Lao ki he Ma'u Mafai ki he Ngaahi Taulanga. 'A ia he 'ikai ha kalofanga fakalao na' ake fekau'i ke toho 'a e Tanker Punalei mei hono tau'anga 'i tafa'aki faka-Hahake 'o e Uafu Faua pea toho ia ki hono 'uluaki tau'anga 'i he tafa'aki faka-Hihifo 'o e Uafu Faua hili ia hono tu'utu'uni ke 'oua 'e tau 'i he feitu'u ko ia.

Cr. 189/19

KO E ME'A 'I HE FAKA'ILO KIATE AU koe'uhi ko e me'a ko ia na'a ke fai he 'aho 13 'o e mahina ko Sune, 2018 'i Ma'ufanga, na'a ke Fakafisi ke talangofua ki he tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga ne fakahoko 'i he 'aho 6 Sune 2018 mo e 'aho 15 Sune 2018, maumau ai kupu 24(2) Lao ki he Ma'u Mafai ki he Ngaahi Taulanga 'aia he 'ikai ha kalofanga fakalao, na'e 'ikai te ke faipau ki he tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga 'i he 'aho 6 mo e 15 Sune 2018 hono tu'utu'uni ke mavahe 'a e vaka mei he tau'anga ko ia ki he poe ofi ki Pangaimotu."

2. Na'e kamata 'a e hopo ni pea na'e 'ikai ke 'iai ha fakafongga lao 'a e faka'iloa pea na'e fakahoko 'a e hopo ni 'o a'u ki he lava 'a e ui fakamo'oni ma'ae fa'ahi 'a e talatalaaki 'i he 'uluaki 'aho 'e ua na'e fakahoko ai 'a e ongo hopo ni.

3. 'I he 'aho hono tolu ke fakahoko ai 'a e hopo ni na'e fakahoko mai ai 'e he faka'iloa kuo 'iai 'a 'ene fakafongga lao pea 'oku 'amanaki ke fakahu mai 'a 'ene fokotu'u fakalao 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ke fakahoko (submission of no case to answer).
4. Na'e faka'aho leva 'a e taimi ke fakahu mai ai 'e he ongo fa'ahi 'a 'ena malanga fekau'aki mo e fokotu'u 'a e faka'iloa.
5. Na'e faile mai ki he fakamaau'anga ni 'a e fokotu'u 'a e faka'iloa he 'aho 18 Fepueli 2020 pea fakahu mai 'a e tali ki he ngaahi fokotu'u ni mei he talatalaaki 'i he 'aho 20 Fepueli 2020.

E Ngaahi 'elemeniti 'o e hia

6. Ko e ngaahi 'elemeniti mahu'inga 'o e hia ni 'o fakatatau ki he kupu 24(2) 'o e *Lao ki he Ma'u Mafai ki he NGAahi Taulanga* 'oku pehe ni-
  - i. Ko e Faka'iloa;
  - ii. Na'a ne fakafisi ke talangofua ki he tu'utu'uni;
  - iii. Ko e tu'utu'uni ko ia ko e tu'utu'uni ia 'a e Pule Taulanga;
  - iv. Pea na'e 'ikai ke 'iai ha kalofanga fakalao.
7. 'Oku mahu'inga foki ke fakamahino heni 'i ha faka'ilo 'i he hia ni ko e tokotaha ko ia na'e fai ki ai 'a e tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga ko e tokotaha totonu ia 'oku 'iai hano mafai ki ha vaka pea 'e malava ke ne fakahoko 'a e tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga.

F 'Oku 'iai ha hopo ke fakahoko? (Is there a case to answer?)

Cr.188/19

8. Na'e fokotu'u mai 'e he fakafongga lao 'a e faka'iloa 'oku 'ikai ke 'iai ha fakamo'oni fe'unga ke hoko atu 'a e hopo ni 'o makatu'unga he ngaahi 'uhinga ko eni –
  - a. Ko e tohi 'o e 'aho 6 Sune 2018 'a e Pule Taulanga Le'ole'o na'e fakatu'asila pe ia kia Tu'i Uata tokotaha pe pea na'e 'uhinga pe ia ki he MV Pulupaki pea mo e MV 'Ikale;
  - b. Na'e 'ikai ke ma'u 'e he faka'iloa ha tohi 'o e 'aho 6 Sune 2018;
  - c. Ko e tohi 'o e 'aho 6 Sune 2018 na'e fakahoko ia ki he tokotaha 'oku 'o'ona 'a e MV Pulupaki, 'aia 'oku pehe 'e he talatalaaki 'i he'ene palakapafi 6 'o 'ene malanga fakaava, ko Tu'i Uata;
  - d. Na'e tuku atu 'i he tohi 'o e 'aho 6 Sune 2018 'a e 'aho 'e 7 ke fai ai hono fakamavahe'i 'o e MV Pulupaki mo e MV 'Ikale pea na'e fai 'a hono fakamavahe 'o e vaka MV Pulupaki he 'aho 13 Sune 2018 'aia 'oku 'i loto pe he 'aho 'e 7 hili 'a e 'aho 6 Sune 2018.
9. Na'e tali 'e he talatalaaki 'oku 'ikai ke ne tali 'a e ngaahi fokotu'u 'a e faka'iloa 'aki 'a e ngaahi 'uhinga ko eni –

- a. 'Oku 'ikai ke tonu 'a e fakalea 'o e fokotu'u na'e 'omai 'e he faka'iloa he ko e totonu 'o e fakalea ko e "na'a ke fekau ke toho 'a e Tanker Punalei", 'o hange ko e fakatonutonu na'e fakahoko ki he faka'ilo 'i he 'aho 'uluaki 'o e hopo ni;
- b. Ko e faka'iloa 'oku 'o'ona 'a e vaka Tanker Punalei 'o hange ko e fakamatala fakamo'oni 'a Lemoto Fifita 'aia na'e 'eikivaka 'i he MV Punalei;
- c. Ko e Tohi 'a e Pule Taulanga 'o e 'aho 6 Sune 2018 – Exhibit 1 ko e tohi loua pe kia Tu'i Uata pea mo 'Etuata Uata he na'e 'osi tufa 'a e tohi ki he faka'iloa 'o fakatatau ki he fakamatala 'a 'Osaiasi Vaea pea mo e tohi tiliva pea na'e fakamo'oni 'a Koli Sitanilei (Pule Taulanga Le'ole'o) ki he kakano 'o e tohi ki he faka'iloa.
- d. Na'e 'ikai talangofua 'a e faka'iloa ki he tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga he 'aho 6 Sune 2018 he na'e 'ikai ke 'ave 'a e Tanker Punalei ki he poe ofi ki Pangaimotu 'o hange ko e fekau he tohi 'o e 'aho 6 Sune 2018, ka na'e 'ave ia ki he faka-Hihifo 'o e Uafu Faua.

Cr.189/19

- 10. Na'e fokotu'u mai 'e he faka'iloa 'a e ngaahi 'uhinga ko eni ki he'ene fokotu'u 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ia ke fai 'i he faka'ilo ni, –
  - a. 'I he tohi faka'ilo hia 'oku ha ai ko e hia na'e fakahoko he 'aho 13 Sune 2018 ka ko e tukuaki'i tu'utu'uni 'oku pehe na'e fakafisi 'a e faka'iloa ke talangofua ki ai ko e ongo tu'utu'uni he 'aho 6 Sune 2018 moe 15 Sune 2018 [Underline – my emphasis];
  - b. 'Oku 'ikai malava ke 'uluaki fakahoko 'a e hia 'oku tukuaki'i ki ai 'a e faka'iloa he 'aho 13 Sune 2018, kimu'a pea toki fakahoko 'a e tu'utu'uni 'o e 'aho 15 Sune 2018;
  - c. Ko e tu'utu'uni 'oku felave'i pe ia mo e MV Pulupaki 'aia 'oku 'ikai ko ha vaka ia 'a e faka'iloa.
- 11. Na'e tali ki he ngaahi fokotu'u ni 'a e talatalaaki 'o pehe –
  - a. 'Oku hala 'a e fokotu'u 'a e faka'iloa koe'uhi ko e 'aho 'oku pehe na'e fakahoko ai 'a e hia 13 Sune 2018 'e malava pe ko e fehalaaki fakakalama (grammatical or typical error) pea 'oku 'ikai ke ne uesia 'e ia 'a e tikite faka'ilo he 'oku 'osi mahino pe 'a e hia mo e faka'ilo;
  - b. Kuo 'osi mahino pe ko e tohi 'o e 'aho 15 Sune 2018 'aia na'e 'ave mei he Pule Taulanga ki he faka'iloa 'oku fekau'aki mo e MV Punalei pea na'e 'osi tufa pe ki ai pea mo e fekau ke 'ave 'a e MV Punalei 'o tau ki he feitu'u li'anga ofi ki Pangaimotu.
  - c. Ko e 'aho 13 Sune 2018 'oku ha he tohi fekau 'oku 'ikai ke ne uesia e uho 'o e tohi fekau he 'oku ha mahino he kongokonga (particulars) 'o e hia, na'e 'ikai ke talangofua 'a e faka'iloa ki he tu'utu'uni mei he Pule Taulanga 'i he 'aho 6 mo e 15 Sune 2018.

H Fakama'opo'opo mo e lao

12. 'I he hopo *R v Galbraith* [1981] 2 All ER, p 1060 'oku fakahinohino ai 'a e founga ke fakahoko 'e he Fakamaau'anga kapau 'i he hili 'a e tapuni 'a e ui fakamo'oni 'a e talatalaaki pea 'c'ku 'iai 'a e fokotu'u 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ke fakahoko (submission there is no case to answer).
13. 'Oku ngaue'aki 'a e ngaahi fakahinohino mei he hopo 'a *Galbraith* 'i he ngaahi tu'utu'uni lahi 'i he ngaahi fakamaau'anga 'i Tonga ni 'i he taimi 'oku 'iai ai ha fokotu'u 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ke fakahoko 'o hange ko e hopo 'i he Fakamaau'anga Tangi 'o Tonga 'a *Vakameitangake v R* [1998] Tong LR 141.
14. 'I he laine 158-160 'i he *Vakameitangake* na'e me'a ai 'a e Fakamaau'anga Tangi 'o pehe 'i he hopo 'a e *Galbraith* 'a ia ko e tu'utu'uni ia 'a e Fakamaau'anga Tangi 'a 'Ingilani 'o pehe – "... 'i he taimi 'e pehe ai 'e ha Fakamaau ko e ngaahi fakamo'oni 'a e Kalauni, 'i hono fakama'opo'opo ki he lelei taha (taken at its highest) kapau 'e fakahinohino fakalelei ha kau sula pea 'e 'ikui ke malava 'a e kau sula ko ia 'o fakahalaia 'i ai 'a e faka'iloa, pea ko e fatongia ia 'o e Fakamaau, kapau 'e fakahoko ha fokotu'u pehe, ke ta'ofi 'a e hopo ko ia." [Liliu Faka-Tonga].¹

Cr.188/19

15. Ko e kau fakamo'oni (witnesses) mo e ngaahi fakamo'oni fakahaha fika 1 – 6 kuo fakahu mai 'a e he Talatalaaki fekau'aki mo e hopo ni 'oku mahino ai 'a e ngaahi mo'oni'i me'a ni –
  - a. 'Oku pehe 'e he Pule Taulanga Le'ole'o na'a ne fakahoko 'a e tohi ki he faka'iloa 'i he 'aho 6 Sune 2018 pea ko e kakano 'o e tohi ko ia 'oku meimei tatau mo e kakano 'o e Fakamo'oni Fakahaha 1;
  - b. Ko e tohi ko ia ki he faka'iloa 'o e 'aho 6 Sune 2018 na'e 'osi tuku ki he kau ngaue tiliva 'a e Poate Taulanga;
  - c. 'Oku ha he fakamatala tohi 'a 'Osaiasi Vaea (Fakamo'oni Fakahaha 5) – "*oku ou manatu ki he 'aho 6.6.18 na'a ku 'alu ai 'o tufa 'a e tohi 'a e Port Master kia Edward Uata pea na'a ku 'oange pe ki he'ene kalake 'oku ngaue 'i honau 'ofisi 'i Uafu Faua, 'ikai ke u 'ilo hono hingoa ...*";
  - d. 'I he Fakamo'oni Fakahaha 4 'oku ha ai 'a e lekooti "*6/6 Edward K Uata (fakamo'oni hingoa) 7/06*". 'Oku toe ha pe 'i lalo he kupu'i lea ni 'a e fakamo'oni hingoa 'oku ha mai ko e fakamo'oni hingoa kehe ia pea mo e "*7/06*";
  - e. Na'e 'ikai ke fakahu mai 'e he talatalaaki ha tatau 'o e tohi ko ia 'o e 'aho 6 Sune 2018 na'e pehe na'e fakahoko 'e he Pule Taulanga ki he faka'iloa;

¹ Lea Faka-Pilitania – "*The Court there held that where the Judge comes to the conclusion that the Crown's evidence, taken at its highest, is such that a jury properly directed could not properly convict on it, it is his duty, on a submission being made, to stop the case.*" *R v Galbraith*

- i. Na'e 'ikai ke fakahu mai 'e he talatalaaki ha fakamo'oni pepa (documentary evidence) ko e faka'iloa 'a e tokotaha 'oku 'o'ona 'a e vaka Tanker Punalei neongo 'a e ngaahi fakamatala na'e fakahoko 'e Sitanilei pea mo Fifita;
16. 'Oku 'ikai ke fakamahino 'i he kupu 24 'o e *Lao ki he Ma'u Mafai ki he Ngaahi Taulanga* pe ko hai 'a e sino ke fakahoko ki ai ha tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga 'i he kupu'i lao ni ka 'oku pehe pe 'a e kupu'i lao ni "*Ko ha taha 'oku ta'e 'iai ha kalofanga fakalao, pe fakafisi pe ta'etokanga ke talangofua pe fai ki ha tu'utu'uni kuo fai ...*"
17. 'Oku fu'u matu'aki mahu'inga foki 'o hange ko ia 'oku lave ki ai 'i he palakalafi 7 'i 'olunga ke mahino ko e tokotaha ko ia 'oku fai ki ai 'a e tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga kuopau ke 'iai hono mafai ke ne lava 'o fakahoko 'a e tu'utu'uni ki he vaka 'oku 'uhinga ai 'a e tu'utu'uni. Fakatātā – 'I he *Lao ki he Folau Vaka* 'oku ne fakamahino ai ko e ngaahi vaka kotoa pe kuopau ke lesisita pea ko e tokotaha pe sino 'oku lesisita ai ha vaka ko e tokotaha pe sino ia 'oku 'o'ona 'a e vaka ko ia (owner) pea 'oku fakamahino mai 'e he *Lao ki he Folau Vaka* 'a e ngaahi ngafa ke fakahoko 'e he tokotaha 'oku 'o'ona 'a e vaka 'o hange ko 'ene ha he kupu 8(3) 'o e Lao ni, pea pehe ki he fatongia 'o e 'eikivaka 'o hange ko 'ene ha he kupu 8(4) 'o e Lao ni.
18. 'I he palakalafi 6 'o e malanga fakaava 'a e talatalaaki 'oku ne fakaha mahino ai ko e faka'iloa 'oku 'a'ana (owner) 'o e MV Punalei/Tanker Punalei.
19. 'Oku te'eki ai ke fakahu mai 'e he talatalaaki ki he fakamaau'anga ni ha tohi ngaue ke fakamo'oni'i'aki 'a 'ene fokotu'u he palakalafi 6 'o 'ene malanga fakaava ke fakamahino ko e faka'iloa 'a e tokotaha 'oku 'o'ona 'a e vaka MV Punalei pea koe'uhi ko e faka'iloa 'oku 'o'ona 'a e MV Punalei pea koe tokotaha totonu ia ke fakahoko ki ai 'a e tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga he 'aho 6 Sune 2018.
20. 'Oku te'eki ke malava 'e he talatalaaki ke ne fakafehokotaki 'a e kaunga 'a e faka'iloa ki he MV Punalei, 'aki ha ngaahi fakamo'oni tohi, tukukehe ange pe 'a e fakamatala ngutu 'a Sitanilei pea mo Fifita.
21. Ko e fakamatala 'a Sitanilei pea mo Fifita fekau'aki pe ko hai 'oku 'o'ona 'a e MV Punalei 'oku 'ikai ke tali ia 'e he fakamaau'anga koe'uhi he 'oku 'ikai ke 'iai ha fakamo'oni tohi ngaue pe ko hai na'e 'o'ona 'a e MV Punalei 'i he 'aho 6 Sune 2018, pea ko ha tohi ngaue pehe 'oku malava ke ma'u mei he Potungau 'oku nau tokanga'i 'a e lesisita 'o e ngaahi vaka (ownership) ke fakapapau'i ke 'oatu 'e toe veiveiua 'a e fakamaau'anga ko e faka'iloa ko ia 'a e tokotaha 'oku 'o'ona 'a e MV Punalei.
22. 'I he kupu 62 'o e *Lao ki he Fakamo'oni* 'oku ne fakamahino ai "*ko e me'a 'oku tu'u 'i ha tohi ngaue kuopau ke fakamo'oni'i ha fakamatala fakamo'oni 'oku lelei taha*" [English translation – "*The contents of documents must be proved by primary evidence ...*"] [Underline are my emphasis].

23. Ko e kupu 63 'o e *Lao ki he Fakamo'oni* 'oku ne faka'uhinga ai 'a e 'fakamatala fakamo'oni 'oku lelei taha' 'oku 'uhinga ia "*ko e tohi ngaue 'oku 'omi 'o fakaha 'i he Fakamaau'anga*" [English translation – "*Primary evidence means the document itself produced to the Court ...*"]
24. 'I hono fakahoko (apply) 'a e kupu 62 mo e 63 'o e *Lao ki he Fakamo'oni* ki he fakamatala 'a Sitanilei ki he kakano 'o e tohi na'e pehe na'e tufa ki he faka'iloa 'i he 'aho 6 Sune 2018, 'oku 'ikai ke fe'unga 'a e fakamatala na'e fakahoko 'e Sitanilei ke fakamo'oni'i'aki 'a e kakano 'o e tohi na'e pehe na'e fakahoko ki he faka'iloa he 'aho 6 Sune 2018.
25. 'Oku 'iai foki mo e faikehekehe mahu'inga 'i he fakamatala tohi Fakamo'oni Fakahaha 5, 'a 'Osaiasi Vaea ko e tokotaha na'e pehe na'a ne tufa 'a e tohi 'o e 'aho 6 Sune 2018, 'aia 'oku ne fakamatala 'o pehe na'a ne tufa 'a e tohi 'i he 'aho 6 Sune 2018, ka 'oku ha 'i he Fakamo'oni Fakahaha 4 'a e talatalaaki na'e fakamo'oni hingoa 'a e tokotaha 'oku pehe na'a ne ma'u 'a e tohi 'oku pehe na'e tufa ki he 'ofisi Uata he 'aho 7/06 'o hange ko 'ene ha he palakalafi 15(d) 'i 'olunga.
26. 'Oku 'ikai ke 'iai ha lave 'a e Vaea 'i he'ene fakamatala tohi na'a ne tufa ha tohi ki he faka'iloa he 'aho 7/6 pea 'oku mahino mei he Fakamo'oni Fakahaha 4 na'e 'ikai ke 'iai ha tohi na'e tufa he 'aho 6/6/2018 'o hange ko e fakamatala tohi 'a Vaea.
27. 'I he 'ene pehe na'e 'ikai ke 'iai ha tohi na'e tufa ki he 'ofisi 'o e faka'iloa he 'aho 6/6/2018 'o hange ko e fakamatala tohi 'a Vaea pea 'oku 'iai 'a e tatala'a lahi 'a e fakamaau'anga fekau'aki mo e kakano 'o e tohi 'oku pehe na'e fakahoko ki he faka'iloa 'i he 'aho 6 Sune 2018, pea mo toe tatala'a lahi ange 'a e fakamaau'anga pe na'e a'u nai 'a e tohi na'e pehe na'e teuteu 'e Sitanilei 'i he 'aho 6 Sune 2018 ki he faka'iloa pe 'ikai.

Cr.189/19

28. 'I he kupu 13 'o e *Lao 'o e Konisitutone 'a Tonga*, 'oku fakaha mahino ai 'oku 'ikai ngofua ke fakamaau'i ha taha 'i ha toe me'a tukukehe ange ka ko ia pe 'oku ha he fofonga 'o e tohi fekau kuo faka'ilo'aki ia.
29. 'I he kamata'anga 'o e hopo ni, hili 'a e malanga fakaava 'a e talatalaaki na'a ne kole ai ke fakatonutonu 'a e ongo tohi fekau 'a e faka'iloa pea na'e tali ia 'e he fakamaau'anga ni. Ko e faka'ilo Cr.189/19 na'e fakatonutonu ia 'o pehe ni –

Cr. 189/19: “ ... 'i he 'aho 13 'o e mahina ko Sune 2018 (my emphasis) 'i Ma'ufanga na'a ke – Fakafisi ke talangofua ki he tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga ne fakahoko 'i he 'aho 6 Sune 2018 moe (my emphasis) 'aho 15 Sune 2018, maumau ai kupu 24(✓) *Lao ki he Ma'u Mafai ki he Ngaahi Taulanga 'aia he 'ikai ha kalofanga fakalao, na'e 'ikai te ke fuipau ki he tu'utu'uni 'a e Pule Taulanga 'i he 'aho 6 mo e (my emphasis) 15 Sune 2018 ne toho 'a e MV Pulupaki mei hono tau'anga 'i he tafa'aki faka-Hahake 'o e Uafu Fava pea pehe foki ki hono kei tau 'a e vaka 'i he tau'anga ni, hili hono tu'utu'uni ke mavahe 'a e vaka mei he tau'anga ko ia ki he poe ofi ki*

30. ʻIaʻe ʻiai foki mo e fakatonutonu ki he fakaʻilo Cr.188/19.
31. ʻI he fakatonutonu ko eni naʻe mahino ai naʻe toe fakapapauʻi pe ʻe he talatalaaki ko e ongo tuʻutuʻuni loua ʻo e ʻaho 6 mo e ʻaho 15 ʻo Sune, 2018 ʻaia ʻoku tukuakiʻi naʻe fakafisi ʻa e fakaʻiloa ke talangofua ki ai.
32. ʻOku ha tuʻoua (2) ʻa e kupuʻi lea ko e “ʻaho 6 Sune 2018 mo e ʻaho 15 Sune 2018” ʻi he fofonga ʻo e tohi fekau ni pea ko e fakamoʻoni totonu ia ʻoku ʻuhinga ʻa e kongokonga (particulars) ʻo e tohi fakaʻilo ni ki he ongo ʻaho loua ʻe ua ko eni, 6 mo e 15 ʻo Sune 2018.
33. Naʻe ʻosi ʻa e ui fakamoʻoni ʻa e talatalaaki naʻe teʻeki ai ke ne toe fakatonutonu ʻa e fofonga ʻo ʻene tohi fakaʻilo ko eni ʻo aʻumai ki he taimi ni.
34. Kapau ʻe toe fakahoko ha fakatonutonu ki he ongo tohi fakaʻilo kuo fakaʻilo ki ai ʻa e fakaʻiloa ni ʻi ha kole ʻa e talatalaaki, ʻi he taimi ni pe ha taimi ʻamui ange, pea ʻe fuʻu matuʻaki kaunga kovi ia (prejudicial) pea ʻikai ke maʻu ʻa e fakamaau totonu (injustice).
35. Fakataau ki he ngaahi fakahinohino ʻo e ngaahi hopo kimuʻa ʻo hange ko e *Pulu v R (CA)* [2000] Tonga LR 293, peesi 297, *R v Martin* [1962] 1 QB 221, ʻe malava ke fakahoko ha fakatonutonu ki ha tohi fakaʻilo hia kapau ko e fakatonutonu ko ia ʻe ʻikai ke maʻu ai ʻa e fakamaau totonu (injustice) pe ʻe kaunga kovi (prejudicial) ia ki he fakaʻiloa.
36. Ko e hia ʻoku tukuakiʻi ki ai ʻa e fakaʻiloa ʻoku fakamahino ʻe he tohi fekau naʻe fakahoko ia ʻi he ʻaho 13 Sune 2018, ʻo ʻikai ko ha toe ʻaho kehe, pea naʻe lea pe ki ai ʻa e kau fakamoʻoni kotoa ʻa e talatalaaki.
37. Ko e foʻilea ko e “mo e” ʻoku ne fakatahaʻi ʻe ia ʻa e ongo ʻaho 6 mo e 15 ʻo Sune, ko e ongo ʻaho fakatouʻosi ia naʻe fai ai ʻa e tuʻutuʻuni ʻoku tukuakiʻi naʻe ʻikai ke talangofua ki ai ʻa e fakaʻiloa. Pea ko e ngafa ia ʻo e talatalaaki ke ne fakamoʻoniʻi ʻo ʻikai ke toe ʻiai ha veiveia ʻa e fakamaauʻanga ni ko e hia naʻe fakahoko ʻe he fakaʻiloa, naʻa ne fakafisi ke talangataʻa ki he ongo tuʻutuʻuni he ongo ʻaho loua ko eni, 6 mo e 15 ʻo Sune, 2018.
38. ʻOku mahino ʻaupito pe ʻi he kupu 24 ʻo e *Lao ki he Maʻu Mafai ki he NGAahi Taulanga* kuopau ke ʻuluaki fakahoko ʻa e tuʻutuʻuni pea toki fakahoko ʻa e hia ʻi he kupu ni. Ko e hia ʻoku tukuakiʻi naʻe fakahoko ʻi he ʻaho 13 Sune 2018, ko e ʻaho ia ʻe 2 kimuʻa pea toki fakahoko ʻa e tuʻutuʻuni ʻo e ʻaho 15 Sune 2018.
39. ʻI heʻene pehe ʻe ʻikai malava ke ʻuluaki fakahoko ʻa e hia ʻoku tukuakiʻi ki ai ʻa e fakaʻiloa pea toki fakahoko ʻa e tuʻutuʻuni ʻa e Pule Taulanga.
40. ʻOku toe tanaki atu pe ki he fakamaʻopoʻopo ni ʻa e palakalafi 16 – 21 ʻoku ha ʻi ʻolunga, neongo ʻoku pehe naʻe ʻosi ʻiai ʻa e tohi naʻe fakahoko ki he fakaʻiloa ʻi he ʻaho 6 Sune 2018 ʻo pehe ko ia ʻa e tokotaha ʻoku ʻoʻona ʻa e MV Punalei.

41. 'Oku 'ikai ke malava 'e he fakamaau'anga ni ke ne fakamahamahalo pe ko hai 'oku 'ona 'a e vaka MV Punalei, pea 'oku fakahoko 'a e tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga ni 'o fakatatau ki he ngaahi fakamo'oni 'oku tali mo tui 'a e fakamaau'anga ki ai, 'a ia kuo fakahoko mo fakahu mai ki he fakamaau'anga ni ka 'oku 'ikai ko ha fanongo talanoa.

I Aofangatuku

Cr.188/19

42. Koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga 'oku ha atu 'i he palakalafi 12 – 27 'i 'olunga, 'oku tu'utu'uni heni 'a e fakamaau'anga kapau 'e fakahinohino lelei ha kau sula 'i he tu'unga 'oku 'iai 'a e fakamo'oni 'a e talatalaaki kuo ma'u 'e he fakamaau'anga 'i he hili 'a e tapuni 'a e fa'ahi 'a e talatalaaki, 'e 'ikai ke malava 'e he kau sula ko ia 'o fakahalaia'i ai 'a e faka'iloa.

43. 'I he'ene pehe 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ke fakahoko 'i he faka'ilo fika Cr.188/2019.

Cr.189/19

44. Koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga 'oku ha atu 'i he palakalafi 28 – 39 'i 'olunga, 'oku tu'utu'uni heni 'a e fakamaau'anga kapau 'e fakahinohino lelei ha kau sula 'i he tu'unga 'oku 'iai 'a e fakamo'oni 'a e talatalaaki kuo ma'u 'e he fakamaau'anga 'i he hili 'a e tapuni 'a e fa'ahi 'a e talatalaaki, 'e 'ikai ke malava 'e he kau sula ko ia 'o fakahalaia'i ai 'a e faka'iloa.

45. 'I he'ene pehe 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ke fakahoko 'i he faka'iloa fika Cr.188/2019.

K Tu'utu'uni

46. 'Oku tu'utu'uni ai heni 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ke fakahoko pea ke tukuange 'a e faka'iloa 'i he ongo faka'ilo 'oku faka'ilo'aki ia 'i he hopo fika Cr.188/19 pea mo e Cr.189/19.

'AHO: 4 Ma'asi 2020

Lotupua Pahulu-Kuli

Fakamaau Polisi Ma'olunga